

Saksalais-suomalainen suursanakirja ajan tasalle

Saksa-suomi-suursanakirja,
Großwörterbuch Deutsch-Finnisch.
Jarmo Korhonen (päätoim./Hrsg.).
Toimitus: **Briitta Korhonen**. Helsinki:
WSOY 2008. 1833 s. ISBN 978-951-0-22424-3.

Suomen ja saksan leksikografisella rinnastuksella on pitkät perinteet. Saksa on ollut ensimmäinen kieli, johon suomea on painetussa kirjallisuudessa eksplisiitisti verrattu, sillä saksalaisen historian tutkijan, maantieteilijän ja hebraistin Sebastian Münsterin vuonna 1544 julkaisemassa *Cosmographiassa* oli Suomen maata ja kansaa koskevan esittelyn yhteydessä lyhyt kielennäyte ja saksalais-suomalainen sanaluettelo. Myös kautta aikojen ensimmäisessä suomea sisältäneessä tulkisanakirjassa, ruotsalaisen Ericus Schroderuksen kokoamassa *Lexicon Latino-Scondicumissa* vuodelta 1637, oli latinankieliset hakusanat selitetty rinnakkain saksaksi, ruotsiksi ja suomeksi.

Münsterin ja Schroderuksen päivistä on edetty pitkälle. Pieniä saksalais-suomalaisia koulu- ja opiskelusanastoja alettiin tuottaa ja käyttää 1800-luvulla, kun ns. uusien kielten opiskelu yleistyi kouluissa ja yliopistossa, ja myös saksan ja suomen välisten suursanakirjojen historia alkoi 1800-luvun lopulta. Kuten nyt ilmestyneen neljännen suursanakirjan päätoimittaja Jarmo Korhonen teoksen esipuheessa toteaa, ensimmäinen vastaavanlainen hanke oli vuonna 1873 valmistunut B. F. Godenhjelmin *Saksalais-Suomalainen Sanakirja*. Siitä ilmestyi toinen, laajennettu painos 1900-luvun alussa.

Godenhjelmin sanakirjaa seurasi useana painoksena ilmestynyt A. Rankan ja Walter O. Streng-Renkosen sanakirja, ja sitä käytettiin siihen asti, kunnes Lauri Hirvensalon saksalais-suomalainen suursanakirja valmistui vuonna 1963. Hirvensalo ei ehtinyt kehittää sanakirjaansa edelleen, sillä hän kuoli jo vuonna 1965. Teoksen selvät virheet korjattiin toiseen painokseen, mutta varsinaista sisältöä ei sen koommin ole perusteellisesti uudistettu, vaikka kirjasta onkin tehty uusia painoksia.

On selvää, ettei Hirvensalon sanakirja laajuudestaan ja ansioistaan huolimatta ole enää pitkään aikaan ollut ajan tasalla. Esimerkiksi moderni tietotekniikkaan tai Euroopan unioniin liittyvästä sanastosta ei ole ollut edes hämää aavistusta sen valmistuessa yli puoli vuosisataa sitten. Sanaston muuttumisen yleisestä vauhdista kertoo jotakin se, että kun *Suomen kielen perussanakirja* ilmestyi vuonna 1990, sen aineistosta viidesosa oli kokonaan uutta verrattuna edeltäjäänsä, vuonna 1961 valmistuneeseen *Nykysuomen sanakirjaan*. Kun suomen ja saksan sanastot ovat kehittyneet osittain toisistaan poikkeavissa konteksteissa, muutoksen voima on purrut vanhaan kaksikieliseen sanakirja-aineistoon vielä tätäkin voimakkaammin. Uudelle suursanakirjalle on siis ollut totinen tarve.

Aikojen kuluessa ovat muuttuneet sanaston lisäksi myös sanakirjojen koostamis- ja toimitusperiaatteet sekä leksikografian ideologia. Nykyään vain maallikko voi ajatella, että sanakirja olisi

pelkkä yksinkertainen luettelo sanoista ja niiden käännösvastaineista. Lingvistii- kassa sanasto nähdään paljon monipuoli- sempana järjestelmien järjestelmänä kuin ennen. Automaattinen tietojenkä- sittely antaa mahdollisuuden valtaviin korpuksen sanastolliseen haravoimiseen, ja leksikkoon sanan laajassa merkityk- sessä lasketaan kuuluvaksi myös ainek- sia, jotka eivät ole sanoja perinteisessä mielessä. Tällaisia ovat muun muassa eri- laisia symbolifunktioita kantavat kirjai- met tai kirjainyhdistelmät, esimerkiksi *a* ja *A* a-mollin ja A-duurin merkityksessä. Puhtaan ja esimerkillisen kirjakielen ihanteista on laskeuduttu realismiin ta- solle, ja tämä näkyy konkreettisesti siten, että kielen eri rekistereitä esitellään ny- kyisissä suursanakirjoissa paljon laajem- min kuin on ollut tapana esimerkiksi Go- denhjelmin aikana. Jo pelkästään lyhen- teiden selitysten kokonaismäärän kasvu on selvä indikaattori, joka osoittaa joka- päiväisen elämänmenon monipuolistu- misen, yleisen koulutustason nousun ja eri alojen sanaston eriytymisen. Nykyään on normitetun kirjakielen lisäksi mukana esimerkiksi alatyylisiä ja arkikielistä sa- nastoa, lastenkieltä ja huumeslangia sekä eri ammatti- ja harrastusalojen sanastoa metsästyksestä ja kalastuksesta elektro- niikkaan ja parapsykologiaan.

Muutakin kuin sanoja

Uudenaikaisissa sanakirjoissa on sana- luettelon lisäksi paljon muutakin tietoa kielestä. Entisaikoina esipuheissa käsi- teltiin pääasiassa kirjan syntyprosessia ja siihen vaikuttaneita tekijöitä, nykyään annetaan tietoa myös kuvattavasta kie- lestä ja sen taustasta. Niinpä uudessa sak- san suursanakirjassakin on päätoimitta- jan laaja ja monipuolinen artikkeli, joka

kertoo saksan kielen nykytilasta ja his- toriasta. Siinä muistutetaan, ettei saksaa puhuta pelkästään Saksassa, Itävallassa ja Liechtensteinissa, joissa se on ainoa vi- rallinen kieli. Sveitsissä ja Luxemburgissa saksa on yksi virallisista kielistä, ja viralli- sen vähemmistökielen asema sillä on Itä- Belgiassa ja Etelä-Tirolissa Italiassa. Sak- sankielisiä vähemmistöjä tai saarekkeita on yli kymmenessä eri maassa. Saksa on venäjän jälkeen Euroopan toiseksi puhu- tuin kieli ja Euroopan unionin taloudel- lisesti vahvin kieli. Suomalaisilla olisi siis hyvä syy säilyttää ja kehittää saksan kie- len taitoaan, joka englantia yksipuolisesti suosivan koulutusjärjestelmän takia koko ajan kuihtuu ja kutistuu uhkaavasti. Sak- salla itselläänkin olisi selvä terästäytymi- sen tarve, sillä se ei ole EU:n työkielenä onnistunut saavuttamaan taloudellisen painoarvonsa mukaista asemaa englan- nin ja ranskan rinnalla. Kuten Korhonen toteaa, jämerää kielipoliittista ohjelmaa kaivattaisiin saksan kielen tueksi.

Tausta-artikkelissa on kuvattu myös saksan kielen alueellista vaihtelua ja mai- nittu esimerkkejä varianttien eroista. Kie- lentutkijoille ja kielihistorian harrasta- jille erityisen hyödyllinen on esitys sak- san kielen historiasta, josta käyvät selville kielen kehityskaudet, niiden ajoitukset ja nimitykset sekä suomeksi että saksaksi. Martin Lutherin, uskonpuhdistuksen ja kirjapainotaidon ratkaiseva merkitys saksan yleiskielen kehityksessä tuodaan esiin, samoin Grimmin veljesten uraa- uurtava osuus saksan kielen tutkimuk- sen ja tieteellisen kuvaamisen alalla. Lu- vun lopussa hahmotellaan nykyisen kehi- tyksen pääpiirteitä, mm. angloamerikka- laista vaikutusta ja kieliopin yksinkertais- tumista.

Saksan kielen vaikutusta muihin kie- liin pohditaan melko lyhyesti. Saksalla

todetaan olleen johtava asema tieteen ja tekniikan alalla 1800-luvulta toiseen maailmasotaan asti, ja tästä muistuttavat monet kansainväliset lainat ja sitaattilainat, esimerkiksi *Angst*, *Besserwisser*, *Jugend*, *Kitsch* ja *Weltschmerz*. Suomeen omaksuttujen saksalaisperäisten lainojen esittelyssä ei tule yksityiskohtaisesti ilmi se, onko esimerkkinä mainittu sana saatu suoraan saksasta vai ruotsin kautta. Keskiajalta aina 1800-luvun lopulle asti kulttuurin ja kulttuurisanojen tavallisin kulkureitti suomeen on historiallisista syistä käynyt ruotsin kautta. Esimerkiksi Korhosen mainitsemista sanoista *eversti* ja *tahti* selitetään yleensä ruotsin kautta lainatuiksi, sen sijaan *mutteri* ja *jääkäri* nykyisin tunnetuissa muodoissaan ja merkityksissään ovat mitä ilmeisimmin tulleet suoraan saksasta. Nuorehkojen, mutta ennen internet-aikaa saatujen lainasanojen kulkureittejä voi usein selvittää menestyksellisesti kirjallisen todistusaineiston avulla. Suorista lainoista kaikkein varmimpia olisivat sellaiset *erkkerin* kaltaiset tapaukset, joilla ei ylipäänsä ole ruotsissa tarkkaa vastinetta.

Johdantoartikkelin päättää katsaus saksan kielen opiskeluun ja tutkimukseen vieraana kielenä. Siitä ei käy suoraan ilmi, että Suomen yliopistomaailmassa saksan kielen opetus ja tutkimus on perinteisesti ollut vahvasti resursoitua muihin vieraisiin kieliin suhteutettuna, mutta ajankohtaista tiedepoliittista keskustelua seuranneet eivät ole voineet välttää huomaamasta, että leikkauspaineita on kohdistunut viime aikoina erityisesti germanistiikkaan. Yleisesti on tiedossa, että saksan suosio kouluaineena on kääntynyt laskuun 1900-luvun jälkipuoliskolla, eikä hyviä hakijoita germanistiikan akateemisiin opintoihin löydy enää entiseen malliin. Saksan kielen tutkimuksen ja akate-

misen opetuksen tarve ei kuitenkaan ole suorassa kytköksessä kouluopetuksen volyymiin. Saattaa käydä niinkin päin, että kun kentällä saksan kielen taito vähenee, asiantuntijoiden, kääntäjien ja tulkkien tarve korostuu ja ajantasaisten sanakirjojen kysyntä kasvaa entisestään.

Erittäin hyödyllinen ja ajankohtainen luku on Jarmo Korhosen ja Briitta Korhosen kirjoittama katsaus saksan kielen oikeinkirjoitusuudistukseen. Sen luettuaan tietää varmasti, missä nykyään kuuluu kirjoittaa saksalainen kaksois-*ß* ja missä on tavallisen *s*-merkin paikka. Lisäksi saa uskonvahvistusta siitä, että yhdyssanan rajalle sattuvat kolme samanlaista konsonanttia tai vokaalia kirjoitetaan tosiaan-kin kaikki näkyviin: *Bestelliste* 'tilausluettelo', *Kaffeeernte* 'kahvin korjuu; kahvisato'. Erityisiä pluspisteitä tekee mieli antaa siitä, että tavutuksesta on oma alalukunsa. Joskushan vieraan kielen sanoja joutuu kielenulkoisista syistä tavuttamaan sellainenkin kirjoittaja, joka osaa kieltä huonosti tai tuskin lainkaan. Silloin ovat hyvät neuvot tarpeen, ja niiden on löydettävä helposti sisällysluettelon avulla. Sanakirjan alkuosaan sisältyy myös lyhyt saksan kielioppi, josta tarpeen mukaan voi kertailla tai opiskella taivutuksen, sananmuodostuksen ja lauseopin perusasioita.

Sanakirja peilaa kielen muutosta

Varsinainen sanakirjaisuus alkaa sivulta 155. Muutaman kuukauden koeikäytön jälkeen siitä voi yleisesti todeta, että kirja toimii erinomaisesti ja puutteisiin törmää äärimmäisen harvoin. On selvää, että kun kieli elää ja kehittyy koko ajan, kaikkia muutoksia ei koskaan ehditä vangitsemaan samalla kertaa yksien kansien sisään. Esimerkiksi

Berufungsverfahren voi nykyään merkitä myös virantäyttömenettelyä sanakirjassa ilmoitettujen merkitysten 'valitus-, muutoksenhaku|oikeudenkäynti' ohella. Nisäkkäiden uusia suomenkielisiä nimiä ei ole otettu huomioon, esimerkiksi *Hirsch* on suomeksi edelleen *saksanhirvi* eikä *isokauris*, mutta tähän on sikäli hyvät perusteet, että uudet nimet ovat vasta ehdotuksia. Tässä yhteydessä sopii kuitenkin miettiä sitä, mikä rooli sanakirjoilla yleensä on tällaisten uudistusten yhteydessä. Painettuja sanakirjoja käytetään pitkän aikaa, eikä käyttäjä useinkaan tule katsoneeksi, milloin käteen sattunut sanakirja on painettu. Näin ollen suositut ja arvostetut sanakirjat saattavat joko jarruttaa tai edistää meneillään olevia sanaston muutoksia sen mukaan, mikä kanta niissä on uudistusprosessiin otettu.

Sana-artikkelien laajuus vaihtelee tarpeen mukaan. Lyhimmat artikkelit sisältävät vain viittauksen toiseen hakusanaan, esimerkiksi silloin, kun käytössä olevalle sanalle löytyy kirjakielestä korrektimpi vastine. Pisimmät artikkelit voivat sisältää hakusanan, ääntämisohjeiden, kieliopillisten perustietojen ja merkityksen selityksen lisäksi merkitystä ja käyttöä koskevia tarkennuksia, polysemiatapauksissa tietoa eri merkitysvarianteista, käyttöesimerkkejä ja fraseologiaa. Tarpeen mukaan huomautetaan kirjainkoodilla sanan esiintymisen tai käytön eroista eri alueilla, esimerkiksi Saksan liittotasavallassa (D), Pohjois-Saksassa (ND), Itävallassa (A) tai Sveitsissä (CH). Myös entiselle DDR:lle ominaista sanastoa on mukana asianmukaisesti merkittynä.

Hakusanoista on karsittu pois joukko produktiivisia johdoksia, esimerkiksi kaikki verbeistä ja adjektiiveista *-heit-*, *-keit-* ja *-ung-*johtimella muodostetut substantiivit, jos niissä ei ole semantiikan,

kieliopin tai suomalaisten vastineiden kannalta mitään erityistä. Myös diminutiivijohdoksia on otettu mukaan vain siinä tapauksessa, että niillä on erikoismerkitys. Esimerkiksi *Grübchen* ei ole mikä tahansa pikku kuoppa vaan 'hymykuoppa'.

Keskiverto sanakirjan käyttäjä ei useinkaan tule ajatelleeksi sitä, että lekseemiin sisältyy hakumuodon ja merkityksen lisäksi paljon muutakin tietoa, esimerkiksi tieto sanan taivutuksesta, rektiosta ja muusta lauseopillisesta käytöstä. Uudessa suursanakirjassa on perinteisten taivutustietojen lisäksi ennakoitu sanakirjankäyttäjän vaikeuksia ottamalla viitehakusanoiksi epäsäännöllisiä taivutusmuotoja, esim. *aß*, *sah*, ja antamalla tieto oikeasta hakumuodosta (*essen*, *sehen*). Verbien taivutusmuodot on lemmatisoitu silloin, kun vartalovokaali vaihtuu muuksi kuin se on infinitiivimuodossa.

Vaikka useimmissa sana-artikkeleissa on hyvin monenlaista tietoa, artikkelit ovat kautta linjan melko lyhyitä. Tämä on tietysti välttämätöntä, jos suursanakirjaksi luonnehdittava teos halutaan saada yksiin kansiin. Selityksissä ei juurikaan ole ensyklopedista tietoa, ja tämä vaatii käyttäjältä joko omaa taustatietämystä tai sitten omatoimista tiedon hankintaa. Esimerkiksi *Äskulapstab* on aivan oikein selitetty *Asklepioksen sauvaksi*, mutta sanan lopullinen ymmärtäminen jää käyttäjän vastuulle. Kaikki ovat tietenkin nähneet lääketieteen tunnuksena käytetyn kuvion, jossa käärme tai pari kiertyy sauvan ympärille, mutta symbolin nimitys ei ole yhtä yleisesti tiedossa. Merkitysten selityksissä voidaan pitkälti luottaa suomalaisten ja saksalaisten yhteiseen eurooppalaiseen kulttuuritaustaan, mutta varmuuden vuoksi lyhyitä selittäviä parafraaseja olisi voinut lisätä. Usein sellainen olisi mahtunut samalle riville sa-

nanmukaisen käännösvastineen kanssa, joten teoksen kokonaislaajuus ei olisi niistä juuri kasvanut. Esimerkiksi (*im*) *Adamskostüm* on kyllä suomeksi 'Aatamin puvussa' tai vielä suomalaisemmin alkusointuisessa asussa 'Aatamin asussa', mutta 'alasti' olisi selventänyt asiaa myös niille sanakirjan käyttäjille, jotka eivät tunne Raamatun luomiskertomusta ja sen pohjalta vakiintunutta fraasia. Sellaisia suomen kielen käyttäjiä alkaa olla yhä enemmän ja enemmän, myös syntyperäisten suomalaisten joukossa.

Lopussa kiitos seisoo

Uuden saksalais-suomalaisen suursanakirjan tuottaminen on ollut monivaiheinen prosessi, mutta lopputuloksen laajuuteen ja laatuun nähden se ei ole ollut mitenkään erityisen pitkä. Työn suunnittelu on käynnistetty 1990-luvun puolivälissä, ja sen etenemisvaiheita on yksityiskohtaisesti selostettu johdantoluvussa. Ensin lyötiin lukkoon periaatteet kansainvälisen leksikografian uusinta asiantuntemusta edustavien yhteistyökumppanien tuella, sitten hankittiin tekijät ja tukijat, perustettiin hanketta ohjaava neuvottelukunta, jaettiin työtehtävät ja ryhdyttiin toimeen. Suursanakirjan työryhmän jäsenet ja heidän tehtävänsä on esitelty sivuilla 17–20. Vaikka hankkeessa

on ollut toistakymmentä asiantuntijaa ja kolmisenkymmentä germanistiikan opiskelijaa, suurimmat tehtävät ja paineet ovat epäilemättä kasaantuneet päätoimittajalle, jonka henkilökohtainen panos nousee selvästi esiin teoksen alkuartikkeleissa. Kaikki kunnia Jarmo Korhoselle ja hänen vaimolleen Briitalle, joille sanakirjatyö on yli kymmenen vuoden ajan ollut sekä työ että harrastus. Saksalais-suomalainen leksikografia on pitkästä ajasta upeasti ajan tasalla.

KAISA HÄKKINEN

etunimi.sukunimi@utu.fi

Lähteet

- GODENHJELM, B. F. 1873: *Saksalais-suomalainen sanakirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HIRVENSALO, LAURI 1963: *Saksalais-suomalainen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- MÜNSTER, SEBASTIAN 1544: *Cosmographia. Beschreibung aller Lender*. Basel.
- Nykysuomen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1951–1961.
- RANKKA, A. – STRENG-REKONEN, WALTER O. 1931: *Saksalais-suomalainen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- SCHRODERUS, ERICUS 1637: *Lexicon Latino-Scondicum*. Holmiæ.
- Suomen kielen perussanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Valtion painatuskeskus 1990–1994.